

ВИВЧЕННЯ ПОТРЕБО-МОТИВАЦІЙНОЇ СФЕРИ СТУДЕНТІВ ЯК СИСТЕМОУТВОРЮЮЧОЇ ОСНОВИ ВИХОВАННЯ У НИХ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

І.Ю. Карпюк

*кандидат педагогічних наук, доцент кафедри фізичної реабілітації
факультету фізичного виховання і спорту
Національний технічний університет України
“Київський політехнічний інститут”*

У статті аналізується специфіка формування мотиваційно-ціннісної орієнтованості на фізичну культуру.

Ключові слова: мотиваційно-ціннісна орієнтованість, фізична культура.

Сьогодні перед суспільством гостро постали питання гуманізму, духовності і моральності. Соціально-економічні зміни призвели до погіршення морального клімату у молодіжному середовищі, зростання негативних проявів (пияцтво, куріння, наркоманія, сексуальна розпуста), народження хворих дітей. Вирішенню проблеми виховання фізично і морально здорової особистості може сприяти формування ціннісних орієнтацій, потреб і навичок здорового способу життя, ставлення до здоров'я як до духовної і біологічної цінності.

Формування фізичної культури людини як науково-практична проблема потребує вивчення її глибинної (соціальної) сутності. У сучасних дослідженнях зазначається, що проблему формування фізичної культури людини можна продуктивно вирішувати тільки на основі ідеї єдності і взаємообумовленості категорій соціального і біологічного, гармоній фізичного (тілесного) і духовного (соціального) [5; 8].

Сполучною ланкою між організмом людини і соціальним середовищем є особистість, яка характеризується не біологічними, а соціальними якостями [17]. При цьому особистість вступає у взаємодію з культурою в трьох важливих аспектах: як об'єкт культурного впливу засвоює культуру; як носій і виразник культурних цінностей функціонує у культурному середовищі; як суб'єкт культурної творчості створює культуру [10]. Однак предметне багатство суспільства, яке створюється людьми, є тільки зовнішньою формою культури, а її справжнім змістом є розвиток самої культури, який представлений у культурі як індивід, що розвивається самостійно. Діяльна сторона цього процесу є провідною у формуванні людини.

У зв'язку з цим доцільно показати сутність і системний характер фізкультурної діяльності. Фізкультурна діяльність є різновидом різно-

планової суспільної діяльності людей та являє собою підсистему, що підпорядковується всім закономірностям системного цілого.

Тільки за умови розгляду як значимої і цілісної фізкультурна діяльність стає фактором дійсного культурного розвитку людини, гармонізації тілесного і духовного, її залучення до культури фізичної [3].

Людська особистість не є механічною сумою психологічних якостей. Психологічні якості інтегровані в єдиній особистості. Ядром особистості, яка детермінує всі її прояви, є потребо-мотиваційна сфера, що являє собою складну і взаємозв'язану систему стремлень і спонукань людини. Розвиток особистості передбачає формування ієрархічної потребо-мотиваційної структури, де домінують вищі духовні потреби.

Виховання – це спрямування розвитку духовного світу людини, з одного боку, у відповідності до моральних засад і ідеалів, які висуває суспільство до кожної людини, а з іншого – максимального розвитку його індивідуальних здібностей.

Головна функція предмета “Фізичне виховання” – виховна [20]. Розвиток фізичних можливостей людини неможливо відокремити від функціонування його особистісних характеристик, більше того, він визначається ними. Ефективність фізкультурної діяльності молодих людей, так само як і будь-якої іншої діяльності, визначається потребо-мотиваційною ланкою, пов'язаною з формуванням їх потреб, інтересів, цілей, мотивів, ціннісних орієнтацій, а також оволодінням певним рівнем знань [1; 9].

Мета даної роботи теоретичне дослідження специфіки формування потребо-мотиваційної сфери студентів щодо фізичної культури.

Необхідно виявити ієрархію основних особистісних надбань, які складають потребо-мотиваційну сферу особистості студента і місце в ній потреб, мотивів й інтересу. Проблема потреб та інтересів складна, тому що вони є вихідними детермінантами будь-якого виду діяльності. Це – проблема багатьох досліджень людини, яка активно відпрацьовується з позицій філософії, педагогіки, психології, соціології й інших суспільних наук.

Спеціальним дослідженнями потреб і інтересів молоді до занять фізичними вправами присвячена значна кількість наукових публікацій [2; 4; 6; 12; 13; 15; 19].

Хоча в розумінні інтересів і потреб є деякі розбіжності у різних авторів, можна стверджувати, що первинні потреби людини передують інтересам, а на основі високорозвиненого інтересу можуть, у свою чергу, формуватися більш складні, вторинні, духовні потреби.

У дитини є вроджена, первинна потреба в рухах, нових враженнях, новій інформації. На основі цієї потреби у неї виникають мотиви, цілі, емоції і сенс занять фізичними вправами, які є основою інтересу. У результаті розвинення інтересу виникає вторинна духовна потреба у фізичному удосконаленні [11].

Психологічною основою виникнення потреби є усвідомлення протиріччя, наприклад між новим фактором і запасом знань, умінь навичок, мотивів і інтересів, які є у молодій людини.

Мотивація студентів формується ще у шкільному віці, її визначають не тільки мотиви занять фізичними вправами (навчально-пізнавальні, результативні, процесуальні, благополуччя, оціночні, соціально значимі та мотиви уникнення неприємностей) [11], але й цілі, емоції, сенс занять фізичними вправами (суспільний і особистісний), а також інші інтереси, які виступають у ролі мотивів занять фізичною культурою. Інтерес при своєму розвитку перетворюється в нову, вторинну духовну потребу – фізичного удосконалення, на основі якої виникають нові мотиви й інтереси.

Головне для педагога – формування і розвинення у студентів інтересу до занять фізичною культурою. А перетворення його в потребу фізичного удосконалення – явище, яке в реальних умовах діяльності педагога виявити неможливо. Інтерес до занять фізичним вихованням визначається ступенем свідомого прояву рухової активності студентів.

Питання про співвідношення (взаємозв'язок) інтересу і активності студентів невіддільно від формування звички і ставлення до занять фізичним вихованням. Необхідно пояснити ієрархію цих надбань.

Глибокий аналіз поняття “активність” є в літературі. Активність розглядається як прояв перетворюючого ставлення суб'єкта до оточуючих явищ, предметів і самого себе [21].

Активність – це енергійна діяльність; діяльна участь у чому-небудь; *прот.* пасивність [7, 12].

Без цієї ознаки можна говорити лише про моторність, що не тотожно поняттю активності. Наприклад, студент може виконувати вправи під команду педагога або за його завданням, не виявляючи при цьому власної активності.

Слід відрізнити від самостійності активність, що є більш широким поняттям, яке є наслідком удосконалення засобів, методів і організаційних форм навчання і виховання.

Багатьма дослідниками підкреслюється зв'язок активності і інтересу як спонука активності особистості, під впливом якої всі психологічні процеси відбуваються особливо інтенсивно і напружено, а діяльність стає притягальною і продуктивною.

Спонука – те, що викликає бажання, потяг до чого-небудь, змушує діяти, робити щось певним чином [7, 1178].

Інтереси розрізняють як епізодичні, що виникають і зберігаються лише в процесі в конкретних умовах конкретної діяльності і після її припинення згасають, і постійні, які не залежать від конкретних умов. Інтереси характеризуються тим, що спонукають до діяльності за будь-яких умов і перешкод. Саме постійні, стійкі інтереси відіграють основну роль у підтриманні і розвитку активності. Їх називають інтересами дії, вони є підґрунтям активної, цілеспрямованої діяльності, пов'язаної з зусиллями, подоланням перешкод. Тому такі інтереси є важливою умовою у розвитку таких визначальних якостей особистості, як цілеспрямованість, наполегливість, працелюбність.

Інтерес значною мірою сприяє формуванню звички. Інтерес починається з випадкового, елементарного, а потім може перерости у свідомий інтерес, а на вищому ступені розвитку – у звичку.

Для розуміння і характеристики активності студента недостатньо аналізу тільки об'єктивної, зовнішньої сторони процесу діяльності й її результату. Необхідний аналіз внутрішніх (суб'єктивних) спонукань – джерел активності.

Наведені дані свідчать, що внутрішнім спонукачем активності є первинні потреби (мотиви, інтереси), вторинні (духовні)

потреби і звички. Однак вторинні потреби і звички, які формуються на основі інтересу, не можна виробити без особистої активності вихованця. Тому першочерговими джерелами активності слід вважати мотиви і інтереси, а також їх глибинні основи (первинні потреби у рухах, нових враженнях, новій інформації).

Ставлення до занять фізичною культурою пов'язується з інтересом до неї.

Поняття “ставлення” виникло у філософії та означає загальні закономірності взаємозв'язку речей і явищ, обумовлені матеріальною єдністю світу.

Тому філософське трактування “ставлення” відіграє важливу методологічну роль у вивченні проблеми ставлень у будь-якому аспекті й у всіх науках.

У біології поняття “ставлення” відображає той життєво важливий взаємозв'язок, який існує між організмом і середовищем, а також між окремими його системами і ланками як частинами єдиного цілого. У педагогіці це поняття визначає зв'язок природної залежності і субординації в системі “педагог – учень”, “особистість – колектив”, а в психології трактується як інтегральна особистісна якість, що впливає на поведінку і діяльність.

Ставлення – той або інший характер поведінки з ким-, чим-небудь [7, 1186].

Процес формування ставлення як якості особистості складний, довготривалий, може відбуватися організовано або стихійно.

На основі викладеного можна уявити ієрархію основних особистісних надбань студента і місце в ній потреб, мотивів і інтересу як психологічних механізмів перетворення суспільних цінностей фізичної культури в особистісні цінності молодих людей.

Для педагогів і організаторів (керівників) процесу виховання фізичної культури людини важливо розуміти всю складність цієї ієрархії особистісних надбань. Зовнішня мотивація (обов'язковість занять та заліків) і внутрішня мотивація (інтерес) повинні існувати у діалектичній єдності [14].

Спроби наслідувати практику інших держав щодо відміни обов'язкових занять фізичною культурою у навчальних планах вузів призведуть до ще більших катастрофічних наслідків стану здоров'я майбутніх поколінь. Нині наша держава за тривалістю життя населення, за різними підрахунками, займає 170–180 місце у світі. А якщо врахувати, що у більшості шкіл і вузів нашої країни немає елементарних умов для нормальних занять фізичним вихованням, то можна з легкістю уявити картину і наслідки “необов'язковості” таких занять.

Формування фізичної культури у студентів – це перш за все формування у них інтересу до

занять фізичною культурою. Для того щоб формувати інтерес до особистої фізичної культури, необхідно знати і виховувати мотиви занять фізичною культурою.

Науковці, розглядаючи мотивацію як одне з головних надбань особистості, підкреслюють її складну якісно неоднорідну будову [6; 14; 18]. Їх підходи можуть бути загальнотеоретичною основою для аналізу і дослідження мотивації занять фізичною культурою.

Мотивацію, як і інші вищі психічні функції, слід розглядати як соціально обумовлене надбання. Мотивація формується і змінюється в процесі життя студента і, перш за все, під час його навчальної діяльності. У процесі діяльності народжуються нові мотиви, інтереси і потреби, які, у свою чергу впливають на діяльність.

Потребо-мотиваційна сфера не може обмежуватись ні одним із видів спонукань, які входять до неї (мотиви, цілі, інтереси, емоції тощо). Потреби, сенс занять фізичними вправами, мотиви, цілі, емоції, інтереси постійно змінюються і вступають у нові взаємовідносини. Тому становлення мотивації є не просте зростання позитивного або посилення негативного ставлення до занять фізичною культурою, а ускладнення структури мотиваційної сфери, спонукань, які до неї входять, поява нових, більш зрілих, іноді суперечливих відношень між ними.

Становлення мотивації залежить у цілому від змісту, форм, методики занять, а також від розгортання й ускладнення зв'язку молоді із світом і різними людьми. Формуванню мотивації сприяють суспільне та сімейне виховання.

На формування мотивації до занять фізичною культурою впливає сукупність зовнішніх і внутрішніх умов.

Зовнішніми умовами можуть бути такі: діяльність педагога фізичної культури, зміст занять, методи навчання, рівень педагогічної майстерності викладача, матеріально-технічне забезпечення, використання технічних засобів навчання, психологічний клімат у групі, єдність вимог педагогічного колективу, вузу, сім'ї, взаємовідносини з оточуючими людьми в процесі занять фізичним вихованням.

Як внутрішні умови становлення мотивації можуть бути виділені ті якісні зміни в психічному розвитку та структурні психологічні новоутворення, які виникають у студентів при залученні їх до навчальних занять фізичним вихованням, а саме: форми взаємодії і спілкування з іншою

людиною (старшою, ровесниками); спрямованість особистості студента (на споживання або створення, на індивідуальні або суспільні цілі, на різні сторони суспільних і міжособистісних відношень) у процесі занять фізичною культурою.

Формування мотивації може відбуватися поелементно і цілісно. У першому випадку педагог вибирає і послідовно актуалізує, закріплює окремі мотиви, а в іншому – цілеспрямовано впливає на мотивацію виховання в цілому.

Формування мотивації може здійснюватись “згори – вниз” і “знизу – угору”. Перший шлях полягає в щепленні вихованцям ідеалів, прикладів того, якими повинні бути мотиви занять фізичною культурою. На це має спрямовуватись уся система морального виховання у вузі, сім’ї. Студенти засвоюють мотиви як еталони, за якими зв’язують свою поведінку, ототожнюють свої мотиви з мотивами, які пропонує педагог, суспільство. Недолік цього шляху полягає в тому, що є загроза формального засвоєння очікування спонукань.

Ідучи іншим шляхом, вихованець включається в різні види фізкультурної діяльності і набуває практичного досвіду морального ставлення до особистої фізичної культури. У студента формуються реально діючі мотиви. Однак педагог не завжди упевнений, що це будуть необхідні спонукання. Використання обох шляхів виховання повинно

дати дійове поєднання знайомих і реально діючих мотивів, які забезпечують зрілість особистості, єдність слова і дії. У вузі слід застосовувати обидва шляхи впливу на мотивацію занять фізичною культурою, при цьому формування мотивації через діяльність передбачає використання не тільки навчальної, але і позааудиторної, сімейної фізкультурної діяльності.

Основним принципом фізкультурного виховання повинна бути єдність світоглядного, інтелектуального і тілесного компонентів у формуванні особистої фізичної культури, що обумовлює тісний взаємозв’язок у розвитку духовної, чуттєво-емоційної, інтелектуальної і фізичної сфер вихованців [16].

Педагогу необхідно мати на увазі і розрізняти мотиви, які знайомі студенту (з бесід, анкет) і реально діючі. Мотиви занять фізичними вправами не тільки тісно взаємозв’язані між собою, але й знаходяться в постійній боротьбі. Важливо вивчити їх співвідношення на різних етапах розвитку особистості і ступінь індивідуальності мотивації знання особливостей мотивації студентів, що допоможе педагогу виховати внутрішню мотивацію занять фізичною культурою, тобто сформуванню інтересу до занять, як основу особистої фізичної культури студентів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аза Л. А. Воспитание как философско-социологическая проблема. – К.: Наукова думка, 1993. – 131 с.
2. Асеев В. Г. Мотивация поведения и формирование личности. – М.: Мысль, 1976. – 256 с.
3. Бальсевич В. К. Интеллектуальный вектор физической культуры человека // Теория и практика физ. культуры. – 1991. – №7. – С. 37–39.
4. Безверхня Г. В. Формування мотивації до самовдосконалення учнів загальноосвітніх шкіл засобами фізичної культури і спорту: Метод. рекомендації. – Умань, 2003. – 52 с.
5. Бех І. Д. Цінності як ядро особистості // Цінності освіти і виховання: Науково-методичний збірник / За ред. О. В. Сухомлинської. – К.: АПН України, 1997. – 224 с.
6. Божович Л. И., Благонадёжина А. А. Изучение мотивации поведения детей и подростков. – М.: Педагогика, 1972. – 180 с.
7. Великий тлумачний словник сучасної української мови. – К.: Перун, 2003. – С. 679.
8. Верич Г. Е., Банникова Р. А. Формирование здорового образа жизни студентов: Методические рекомендации для студентов инструкторов физической культуры. – К.: Олимпийская литература, 1998. – 23 с.
9. Визитей Н. Н. Физическая культура личности (проблемы человеческой телесности: методологические, социально-философские, педагогические аспекты). – Кишинев: Штиинца, 1989. – 110 с.
10. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології: Навч. посібник. – К.: Академвидав, 2004. – 352 с.
11. Дуркин П. К. Пути решения социально-педагогических проблем физической культуры: Учеб. пособие для студентов педвузов. – Архангельск: ПГУ, 1992. – 120 с.

12. *Захарівна Є.* Аналіз фізичної підготовленості студентів гуманітарного університету // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання та спорту: Зб. наук. праць / За ред. С. С. Єрмакова. – Харків: ХДАДМ (ХХПІ), 2004. – № 21. – С. 20–25.
13. *Карпюк І. Ю.* Формування мотиваційно-ціннісного ставлення студентів до фізичного виховання // Проблеми гуманізації навчання та виховання у вищому закладі освіти: Зб. наук. мат. У 2-х т. – Ірпінь, 2004. – Т. 2. – С. 362–330.
14. *Ломов Б. Ф.* Вопросы общей педагогической и инженерной психологии. – М.: Педагогика. – 1991. – 296 с.
15. *Лотоненко А. В.* Формирование физической культуры молодежи: теория, методология, практика. – М., 1999. – 92 с.
16. *Лубышева Л. И.* Концепция физического воспитания: методология развития и технология реализации // Физическая культура: воспитание, образование и тренировка. – 1996. – № 1. – С. 11–17.
17. *Лубышева Л. И.* Социология физической культуры и спорта: Учеб. пособие. – М.: Академия, 2001. – 240 с.
18. *Маркова А. К.* Психология профессионализма. – М., 1996. – 308 с.
19. *Петров А. И.* Основы здорового образа жизни: Учебное пособие. – Липецк: Изд-во ЛЭГИ, 2000. – 78 с.
20. *Пономарёв Н. И.* Методологические основы науки о физической культуре. – Л., 1978. – 47 с.
21. *Щукина Г. И.* Активизация познавательной деятельности учащихся в учебном процессе. – М.: Просвещение, 1979. – 180 с.

Стаття надійшла до редакції 31.10.2006 р.

